ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS
FOLIA LINGUISTICA 54, 2020

http://dx.doi.org/10.18778/0208-6077.54.10

Magdalena Jurewicz-Nowak
Uniwersytet Zielonogórski
https://orcid.org/0000-0003-0546-5846

Aksjologiczna podstawa zachowania językowego nadawcy w przedmowach do prac popularyzujących wiedzę o języku polskim w XIX wieku

Streszczenie. Przedmiotem artykułu są wartości i wartościowanie w przedmowach do wybranych podręczników gramatycznych i stylistycznych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży 2. poł. XIX w. autorstwa Ignacego Boczylińskiego, Augusta Jeskego, Józefy Kamockiej, Władysława Lercla, Filipa Olpińskiego, Teofili Radońskiej i Piotra Skrzypińskiego. Podobnie jak inne fenomeny społeczne, tak i wartości człowiek utrwala w języku, dzięki czemu jest możliwa analiza językowa nazw wartości, jak również rekonstrukcja systemu wartości określonej grupy społecznej. Autorów tekstów łączy rodzaj więzi wynikającej z podobieństwa zainteresowań językowych oraz wykonywanej pracy nauczyciela i wychowawcy. Zasadniczym celem ich prac jest popularyzacja wiedzy o języku polskim oraz kształcenie umiejętności poprawnego mówienia i pisania. Podręczniki ukazały się po powstaniu styczniowym, między 1870 a 1889 r. na obszarze trzech zaborów. Reprezentatywne dla nich są wartości poznawcze (np. *wiedza*, *zrozumienie*) i pragmatyczne (np. *pożytek*, *praktyczność*, *praca*). Ówczesne programy wychowawcze pod wpływem idei pozytywistycznych kładły nacisk na kształcenie zawodowe i walor pracy. Wartościowaniu podlega proces nauczania języka polskiego: praca nauczyciela — wychowawcy oraz ucznia, ćwiczenia, metody, podręczniki, gramatyka, ortografia itp. Podłożem dla formułowanych ocen lub zaleceń jest dobro dziecka (rozwój umysłowy) i nauczyciela (sukces pedagogiczny). Najczęściej wartości zostają wyeksponowane w tych pasażach, które realizują funkcję perswazyjną (wyrażają oceny i wywołują określoną presję na czytelniku).

Słowa kluczowe: wartość, wartościowanie, podręczniki do gramatyki i stylistyki, pedagogika językowa, XIX w.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

Uwagi wstępne

Przegląd prac poświęconych XIX-wiecznym gramatykom języka polskiego wskazuje, że wyrażony w 1959 r. dezyderat Stanisława Urbańczyka o potrzebie badań dorobku XIX-wiecznego językoznawstwa polskiego, jego wartości naukowej i dydaktycznej, został w dużej mierze spełniony (Urbańczyk 1968: 371–372). Świadczą o tym nie tylko publikacje autora postulatu, zwłaszcza jego dzieło syntetyczne pt. *Dwieście lat polskiego językoznawstwa* (Urbańczyk 1993), lecz także opracowania m.in. Zygmunta Zagórskiego *Studia nad rozwojem językoznawstwa polskiego od końca XVIII wieku do roku 1918…* (Zagórski 1981), Haliny Rybickiej-Nowackiej *Dziewiętnastowieczni pionierzy językoznawstwa polskiego* (Rybicka-Nowacka 1990: 19–33), Mirosława Skarżyńskiego *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku* (Skarżyński 2001), Zenona Klemensiewicza *Podręczniki gramatyczne. Język polski jako przedmiot badań naukowych* (Klemensiewicz 2002: 666–680), Anety Lewińskiej *Ojców mowę znać należy. Język elementarzy polskich wydawanych na Pomorzu Gdańskim w latach 1840–1920 jako narzędzie kształcenia i wychowania* (Lewińska 2012) oraz wiele innych prac szczegółowych poświęconych konkretnym gramatykom i ich twórcom[1].

W artykule pragnę przyjrzeć się kwestii wartości i wartościowania w przedmowach do wybranych podręczników gramatycznych i stylistycznych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży 2. poł. XIX w. Przyjmuje się, że w pracach polonistycznych tego okresu dominują wartości autoteliczne: moralne, estetyczne i poznawcze. Jak pisze Jadwiga Puzynina: „Dla XIX wieku i początków XX ideałem języka przyświecającym wszelkiej działalności kulturalnojęzykowej był język związany z kulturą narodu, jak najmniej skażony naleciałościami obcymi, w jak największej mierze zachowujący wszystkie te skarby, które złożyły w nim kolejne pokolenia narodu" (Puzynina 1984: 552). Z czasem, pod wpływem strukturalizmu, zaczęto postrzegać język jako instrument mierzony skalą użyteczności (język ma być przede wszystkim sprawny, precyzyjny i ekonomiczny w użyciu). Kryteria te uznaje się za bardziej obiektywne, w przeciwieństwie do ocen estetycznych lub narodowych (Puzynina 1984: 553). XIX-wieczni autorzy szkolnych gramatyk i stylistyk, zgodnie z panującą koncepcją języka, traktują przesłanki estetyczne i narodowe jako oczywiste i niepodlegające dyskusji. W pracach tych nie podnosi się problemu subiektywności bądź obiektywności kryteriów ocen, występuje za to kwestia autorytetu i pytanie o to, czy autor podręcznika może wypowiadać sądy i oceny dotyczące normy języka.

Pod względem ideowym 2. poł. XIX stulecia należy do myśli pozytywistycznej. Ówczesne programy wychowawcze kładły nacisk na działanie praktyczne oraz kształcenie zawodowe, techniczne, rzemieślnicze i handlowe, które miały równoważyć idealistyczną koncepcję wychowania dziecka (gotowość do poświęceń, hołdowanie wzniosłym wartościom i ideom). Popularyzator

[1] Stan badań w tym zakresie prezentuje Andrzej Piotr Lesiakowski w książce *„Gramatyka języka polskiego większa" Antoniego Małeckiego na tle dziewiętnastowiecznych podręczników gramatycznych i ówczesnej polszczyzny* (Lesiakowski 2014: 11–16).

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

myśli pedagogicznej, Henryk Wernic, zamysł ten uzasadniał następująco: „Albowiem każdy człowiek musi być wychowany dla swego czasu, dla swego narodu i dla stosunków, w których ma żyć i działać" (za: Wroczyński 1996: 153). Zmiana światopoglądu znalazła odbicie w komentarzu Piotra Chmielowskiego, współtwórcy programu pozytywizmu:

> Zahukani dawniéj, ośmieszeni, lekceważeni i pogardzeni, ludzie praktyczni przyszli teraz do steru. Nie geniusz, nie genialny próżniak, nie fantasta, nie mistyk, nie zapaleniec, lecz człowiek pracowity, liczący swe dni nie na sen i marzenie, lecz na krótki spoczynek i długą, długą robotę, stał się typem szanowanym, cenionym, a nawet niekiedy uwielbianym (Chmielowski 1881: 14, zob. też: Mucha 2012: 41).

Obok nich głównymi głosicielami pedagogiki w duchu pozytywizmu byli publicyści i pisarze: Aleksander Świętochowski, Adolf Dygasiński, Aleksander Głowacki (Wroczyński 1996: 155–168). W związku z tym powstaje pytanie, czy nowe idee wpłynęły na system aksjologiczny twórców podręczników.

Materiał źródłowy stanowią przedmowy do podręczników autorstwa Ignacego Boczylińskiego (Estreicher 1961: 404), Augusta Jeskego (Estreicher 1979: 404–410), Józefy Kamockiej (Estreicher 1987: 76–80), Władysława Lercla (Estreicher 1874: 578), Filipa Olpińskiego (Estreicher 1876: 293), Teofili Radońskiej (Estreicher 1878: 12) i Piotra Skrzypińskiego (Estreicher 1878: 273). Poniżej znajduje się zestawienie prac wraz z informacją o ich kolejnych wydaniach:

- Boczyliński I. (1826–1883), *Zasady gramatyki języka polskiego, według najnowszych wyników nauki i wskazówek dydaktyki*; cz.1, *Źródłosłów (Etymologia)*, druk. J. Bergera, Warszawa 1874; cz. 2, *Składnia (syntaxis). Z dodatkiem głównych prawideł pisowni*, Warszawa 1975; cz. 1 i 2, wyd. 2, Warszawa 1882; cz. 1 i 2, wyd. 3, Warszawa 1890–1891,
- Jeske A. (1836–1875), *Mała gramatyka języka polskiego dla dzieci…*, Warszawa 1873; wyd. 2, Warszawa 1875; wyd. 3, Warszawa 1879; wyd. 4, Warszawa 1882; wyd. 5 (pod zmienionym tytułem: *Gramatyka języka polskiego*), Warszawa 1886; wyd. 6, Warszawa 1890; wyd. 7, Warszawa 1895; wyd. 8, Warszawa 1898; wyd. 9, Warszawa 1900,
- Jeske A., *Mała stylistyka zawierająca materiały wskazówki metodyczne do pierwszych ćwiczeń stylistyczno-gramatycznych*, cz. 1, druk. J. Jaworskiego, nakł. Księgarni St. Arcta w Lublinie, Warszawa 1873; wyd. 2 (pod zmienionym tytułem: *Cz. I dla dzieci od lat 9 do 12, które po skończeniu Elementarza przechodzą do „Wypisów, Stopień I"*), Warszawa 1876; wyd. 3, Warszawa 1886; wyd. 4, Warszawa 1897,
- Kamocka J. (1830–1897), *Praktyczny wykład nauki języka polskiego obejmujący źródłosłów, składnię i pisownię…*, Warszawa 1870; wyd. 2 (pod zmienionym tytułem: *Praktyczny wykład nauki języka polskiego obejmujący etymologiją, składnią i pisownią…*), Warszawa 1873; wyd. 3, Warszawa 1876; wyd. 4, Warszawa 1880; wyd. 5, Warszawa 1882; wyd. 6, Warszawa

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

1887; wyd. 7?[2]; wyd. 8, Warszawa 1895; wyd. 9 (pod zmienionym tytułem: *Praktyczny wykład nauki języka polskiego według uchwał Akademii Umiejętności w Krakowie*), Warszawa 1900,

- Kamocka J., *Teoryja Stylu Polskiego…*, Skład Główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, Drukarnia Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych, Warszawa 1875; wyd. 2 (pod zmienionym tytułem: *Teoryja stylu według pisowni uchwalonej przez Akademię Umiejętności w Krakowie ułożona*) Kraków 1894; wyd. 3, Kraków 1894,
- Lercel W., *Gramatyka języka polskiego dla użytku Szkół elementarnych ułożona…*, Kraków 1869; wyd. 2, Kraków 1872; wyd. 3, Kraków 1877,
- Olpiński F. (1845–1926), *Praktyczna nauka stylu…*, nakładem Michała Wolfa, Lwów 1877,
- Olpiński F., *Praktyczna gramatyka języka polskiego…*, nakładem autora, Lwów 1872,
- Radońska T. (1846–ok. 1913), *Krótka gramatyka polska dla uczącej się młodzieży, w sposób łatwy i przystępny, opracowana…*, T.H. Daszkiewicz, u M. Leitgebera, Poznań 1872; wyd. 2 (pod zmienionym tytułem: *Gramatyka polska dla uczącej się młodzieży w sposób łatwy i przystępny opracowana…*), Poznań 1883,
- Skrzypiński P. (1817–1902), *Mownictwo polskie, z zastósowaniami dla początkującéj młodzieży*, cz. I: *Rozbiór ogólny*, Warszawa, druk J. Ungra 1866; wyd. 2, *Mownictwo polskie z zastósowaniami w wszystkich swych częściach, dla użytku młodzieży*, Warszawa 1873 (obejmuje: *Rozbiór ogólny i szczegółowy, Słoworodnią, Składnią i pisownią, z 144 Ćwiczeniami ustnemi i piśmiennemi*),
- Skrzypiński P., *Wykład Abecadła polskiego jako Wstęp do mowni polskiéj, dla użytku młodzieży*, Warszawa, druk J. Ungra 1858.

Miały one na celu przekazanie wiedzy teoretycznej (najważniejszych zasad języka polskiego) oraz kształcenie umiejętności praktycznych (poprawnego mówienia i pisania). W niektórych podręcznikach, oprócz dążeń poznawczych, autorzy akcentują także cele wychowawcze (formowanie charakteru dziecka).

Tło społeczno-polityczne działalności pedagogicznej autorów podręczników

Książki te ukazały się po powstaniu styczniowym, między 1870 a 1889 r., na obszarze trzech zaborów. Następstwem styczniowego zrywu narodowego było całkowite zniesienie autonomii szkolnej w Królestwie Polskim (Orczyk 2008: 207). Wypracowana zaledwie rok wcześniej *Ustawa szkolna*, która nadała szkolnictwu w Królestwie charakter narodowy, straciła rację bytu. Od 1873 r. językiem nauczania w szkołach elementarnych stał się język rosyjski. Większość stanowisk kierowniczych szkół rządowych przejęli Rosjanie. Tylko w szkołach prywatnych funkcje przełożonych

[2] W dziele Estreichera brak informacji o miejscu i czasie wydania.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

i nauczycieli pełnili przeważnie Polacy. W tym samym czasie niekorzystne zmiany w oświacie polskiej nasiliły się w zaborze pruskim. Po 1872 r. polityka Rzeszy Niemieckiej zmierzała w kierunku całkowitego ograniczenia prawa do nauki polszczyzny. Jedynie w Galicji, w zaborze austriackim, stan szkolnictwa polskiego uległ polepszeniu, gdy w 1867 r. wprowadzono ustawę o nauczaniu języka narodowego w szkołach ludowych i średnich (Orczyk 2008: 208–225).

Z zestawienia prac gramatycznych Zenona Klemensiewicza wynika, że mimo trudnej sytuacji politycznej, okres od 1863 r. do wybuchu II wojny światowej cechuje ożywiona aktywność piśmiennicza na polu językowym (Klemensiewicz 2002: 674)[3]. Sądzę, że działalność tę należy umieścić w szerszej perspektywie światopoglądu pozytywistycznego, w którym hasła oświatowe i dydaktyczne popychały ówczesne umysły do pracy naukowej i popularyzatorskiej, także w zakresie gramatyczno-stylistycznego kształcenia dzieci i młodzieży.

Lektura życiorysów autorów podręczników poucza, że zmiana warunków polityczno-społecznych po 1864 r. w mniejszym lub większym stopniu odbiła się na planach zawodowych pedagogów. Bezpośrednio wpłynęła na reorganizację pracy Ignacego Boczylińskiego i Józefy Kamockiej. Boczyliński wobec rusyfikacji szkolnictwa rządowego w Królestwie Polskim skoncentrował się na nauczaniu domowo-prywatnym (Skulski 1936: 179), podobnie Kamocka z tych samych powodów porzuciła pracę w szkole rządowej, aby nauczać na tajnych kompletach oraz w częściowo tajnej pensji Heleny Budzińskiej (Wawrzykowska-Wierciochowa 1964–1965: 584). Mimo trudności życiowych i zawodowych pedagodzy nie rezygnowali z działalności popularyzacyjnej. Jednakże jakość powstałych w tym czasie dzieł jest różna. Częstych wznowień doczekały się podręczniki Jeskego i Kamockiej (np. *Mała gramatyka języka polskiego* Jeskego miała 8 wydań, *Praktyczny wykład nauki języka polskiego* Kamockiej — 9). Były też prace pośledniej wartości, np. podręcznik Lercla (Klemensiewicz 2002: 674).

Założenia metodologiczne

Punktem wyjścia rozważań jest hipoteza, że wypowiedź przyjmuje określony kształt w wyniku wyboru odpowiedniego do sytuacji komunikacyjnej wzorca zachowania językowego spośród innych funkcjonujących w określonej wspólnocie komunikatywnej w danym czasie. Wzorce powstają jako wynik realizowania przez ludzi wspólnych potrzeb. To one prowadzą do umowności, powtarzalności, standardowości zachowania językowego (Borawski 2005). W grupach osób połączonych rodzajem więzi wynikającej z podobieństwa zainteresowań (filologicznych i językowych) oraz realizacji jednakowych potrzeb (popularyzacji wiedzy językowej i pedagogicznej) wytwarza się obyczaj językowy — „zbiór ustalonych typów zachowań językowych, przyporządkowanych w danej grupie społecznej (kulturowej) określonym

[3] Autor wymienia ponadto publikacje: Antoniego Małeckiego, Adama Antoniego Kryńskiego, Franciszka Malinowskiego, Leopolda Winklera, Jana Łukomskiego, Tomasza Kurhanowicza, Edwarda T. Massalskiego, Antoniego Jerzykowskiego, Józefy Maleczyńskiej, Marii Dzierżanowskiej, Cecylii Niewiadomskiej i Jadwigi Warnkówny.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

okolicznościom" (Cybulski 2003: 4). Wspólna dla autorów podręczników profesja nauczyciela jest dodatkowym czynnikiem wzmacniającym realizację potrzeb pedagogiki językowej. W kulturze polskiej z zawodem nauczyciela zwyczajowo łączy się etos posłannictwa i służby. Oczekuje się od niego osobistego zaangażowania na rzecz wartości nadrzędnych. Jest to fenomen społeczny, który znajduje odbicie w języku, ujawnia się m.in. poprzez językowe odwołania autorów podręczników do określonych wartości. Dzięki temu jest także możliwa rekonstrukcja systemu wartości określonej grupy społecznej, nawet jeśli z powodów politycznych działała ona w rozproszeniu, bez możliwości wsparcia instytucjonalnego państwa.

Na chwiejność i wieloznaczność terminu *wartość* zwracał uwagę Władysław Tatarkiewicz. Pojęcie to ma znaczenie ekonomiczne, filozoficzne i naukowe. Oznacza ono cechę rzeczy (nazwa abstrakcyjna) albo rzecz tę cechę posiadającą (nazwa konkretna). W odniesieniu do cechy filozof postuluje używać leksemu *wartość*, zaś na oznaczenie rzeczy proponuje termin *dobro*. Zwraca też uwagę na dwa ujęcia wartości: bliższe potocznemu — wówczas wartość oznacza cechę wyłącznie dodatnią (np. zdrowie ma wartość, nie ma zaś jej choroba) lub naukowemu — wyodrębniające wartość dodatnią (zdrowie) i ujemną (choroba) (Tatarkiewicz 1978: 62–63). Wciąż do podstawowych zadań aksjologii należy wyjaśnienie istoty wartości oraz jej związku z bytem (Ingarden 1970: 220–257). W dziedzinie językoznawstwa próbę zdefiniowania pojęcia wartości podjęła Jadwiga Puzynina. Badaczka przyjęła za wartość to, co nadawca odczuwa jako dobre i uważa za dobre, zaś za wartościowanie uznała nadanie czemuś wartości pozytywnej bądź negatywnej lub też przyznanie czemuś pierwszeństwa względem czegoś drugiego (Puzynina 1989: 130–136). Definicja ta stała się punktem wyjścia dla analizy podjętej w niniejszym artykule.

Głównym celem poznawczym językoznawców jest opisanie związku, jaki zachodzi między „światem wartości" a językiem. Jerzy Bartmiński wymienia trzy rodzaje tej relacji. Przedmiotem analizy mogą być formalne środki językowe służące do wyrażania ocen i wartości. Badania koncentrują się także na opisie leksyki i konstrukcji językowych, które odnoszą się do wartości. Można również spojrzeć na język jako na przedmiot wartościowania (Bartmiński 1991: 198). Powstało wiele opracowań książkowych i szczegółowych, które reprezentują te różne ujęcia badawcze (Puzynina 1984; 1992; Zgółka 1988; Laskowska 1993; Bartmiński, Mazurkiewicz-Brzozowska (red.) 1993).

W analizowanym niżej materiale poszukuje się odpowiedzi na pytanie, co stanowi rdzeń świata wartości pedagogów, wychowawców i autorów XIX-wiecznych podręczników do gramatyki.

Analiza systemu nazw wartości w przedmowach do podręczników gramatyki i stylistyki języka polskiego

Cechą badanych przedmów jest łączenie kilku funkcji języka: poznawczej, perswazyjnej, fatycznej oraz metatekstowej. Najczęściej wartości i wartościowanie zostają wyeksponowane w tych pasażach, które realizują funkcję

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

perswazyjną (wyrażają oceny i wywierają określoną presję na czytelniku). Ogólnie oceniający charakter ma leksem *dobry*, np.: „wykład mój — […] składam, w Imię Boże, — w ręce **dobrych** i zacnych matek i tych drogich mi uczennic, które ledwie że niemi być przestały, już nauczycielkami dla młodszych od siebie być muszą" (KPw). Wartościowanie może mieć charakter czysto emocjonalny, jak w powyższym przykładzie, lub służyć uzasadnieniu obranej metodologii, np.: „W teoryi gramatyki poszedłem środkiem między **najlepszemi powagami** języka polskiego" (JMg). Ogólnie oceniające są też przymiotniki *właściwy*, *odpowiedni*, *stosowny*, choć mają one węższą łączliwość leksykalną, np.: „Wymaga tego zarówno gramatyczna budowa zdania, jak i poznanie **właściwej pisowni** przypadków imion (rzeczownych, przymiotnych, liczebnych oraz zaimków), a także **właściwej** pisowni czasów i trybów" (JMs); „Szkoły tylko elementarne nie mają dotąd dla siebie **odpowiedniéj** gramatyki" (LGj); „powodowany jedynie tylko chęcią dostarczenia Szanownym Panom Nauczycielom i uczącéj się dziatwie **stosownego** podręcznika dla użytku po szkołach ludowych i wydziałowych" (OPn). Do wyrazów oceniających w granicach normy estetycznej należy przymiotnik *piękny*. Ma on charakter opisowo-oceniający, ponieważ należy wyłącznie do wartości wskazanego typu. Wartościowanie odwołujące się do pojęcia piękna jest charakterystyczne wyłącznie dla podręcznika Kamockiej, poświęconego zagadnieniu stylu. W proponowanym przez nią programie nauczania korzyści płynące z wykształcenia estetycznego są wyższe niż czysto poznawcze. Podręcznik ma służyć poznaniu „ducha języka i **sztuki pięknego nim władania**" (KTs). Piękno staje się następnie podstawą oceny i wartościowania myśli, języka i stylu (Jurewicz-Nowak 2019: 125–136).

Natomiast wartości poznawcze (np. *wiedza*, *badania*, *zrozumienie*) i pragmatyczne (np. *pożytek*, *praktyczność*, *praca*) występują we wszystkich badanych pracach. Wartość pożytku występuje w odniesieniu do bliźniego („ku pożytkowi bliźnich", SWa), dziecka („pożytek dzieci", KPw) i kraju („z pożytkiem dla kraju", KPw), zaś praktyczność jako wartość dotyczy częściej kwestii nauczania: nauki („Praktyczna nauka stylu", Pns, „nauka praktyczna", OPg), gramatyki („Praktyczna gramatyka", KPw), ćwiczeń („ćwiczenia praktyczne", OPg), metody („w sposób praktyczny", OPg, „uczenia gramatyki praktycznie", OPg). Tylko w ujęciu Boczylińskiego wartość ta przekłada się na całe życie człowieka („życie praktyczne", BZg). Z kolei praca rozumiana jest jako działanie nauczyciela na rzecz dobra dziecka. Jest to „twarda praca" dziecka i nauczyciela (JMg), „praca nad wyrobieniem biegłości" (JMs), rozwijana empirycznie „drogą własnych doświadczeń dziecka, kierowanych przez nauczyciela według obmyślanego z góry planu" (JMs), polega na przygotowaniu ucznia do „pracy samodzielnej" (BZg).

Istotną właściwością przedmów jest duża liczba wyrazów, w których element oceny nie jest obligatoryjny, ale wynika z przyjętych norm społecznych i kulturowych. W przedmowach mówi się o „krzewieniu i pomyślnym rozwoju oświaty ludowéj" (OPg), „postępie w rozwoju ducha" (OPg), „zrozumieniu zasad języka" (KPw), „światłych Przewodnikach wychowania młodzieży" (KPw), „obszernym polu wszechstronnéj wiedzy" (SWa), „wiedzy

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

z doświadczenia" (KTs), „badaniu mowy naszéj" (BZg), „łatwym zrozumieniu i zapamiętaniu" (JMs), „ojczystej pedagogii" (OPg). Wszystkie obiekty i osoby w przywołanych przykładach nadawcy oceniają dodatnio.

W kręgu często wartościowanych pojęć znajdują się: podręcznik, wykład, dzieło, gramatyka, nauka, kształcenie, zasady i kompetencje językowe. Są one waloryzowane zarówno pozytywnie, jak i negatywnie: wykład jest „krótki, jasny, rozumowo-stosowany" (SWa) i „przystępny" (OPg). Dzieło jest ocenione jako „znakomite" (OPg), gramatyka jako „odpowiednia" (LGj), jest także „najpotężniejszym środkiem do rozwinięcia władz umysłowych" (BZg), podręcznik jako „stosowny" (OPn) i „ułatwiający mozolną z dziećmi naukę" (KPw), szkolny kurs — „prosty" (KTs), nauka i wykład są „przystępne" (OPg), zaś kształcenie pokierowane „umiejętnie i metodycznie" (OPg).

Pozytywnie ocenia się „gruntowność zasad" (BZg). Zasady języka polskiego są także określane jako „uświęcone" (JMg), „jasne i proste z natury" (JMg), „jasne i pewne" oraz „niezbędne". (SMp). Ocenie podlegają również umiejętności ortoepiczne i ortograficzne, np. „poprawne" jest mówienie i pisanie (SMp), „prawidłowe" wymawianie (JMs), „umiejętne" dzielenie wyrazów (JMs). Autorzy stosują w ich ocenie kryteria logiczności, sensowności, skuteczności i autorytetu.

Do rzadkości należy wykorzystanie przez nadawców gramatycznych środków wartościowania, np. w wyrazach: *dziełko* (podręczne, pożądane) (BZg, SWa) i *gramatyczka* (JMg) ujawnia się pragmatyczna funkcja formantu. W pierwszym przypadku służy realizacji toposu retorycznej skromności, w drugim umniejsza wartość dotychczasowych gramatyk.

Te same pojęcia mogą zostać ocenione pejoratywnie, np. wykład jako „niesystematycznie prowadzony" (KTs), zasady jako „stare i błędne" (LGj), „niezupełne lub sprzeczne, mylne zwodnicze" (SWa), rzeczy „abstrakcyjne i zbyt trudne" (OPg), formy i wyrażenia „błędne" (JMs).

Z punku widzenia dobra odbiorcy ocenie negatywnej podlegają także „wszelkie abstrakcyjno-naukowe subtelności, spory, nowatorstwa i definicyje, cudacka terminologia" (BZg), a także metoda nauczania gramatyki na pamięć jako „najnieużyteczniejsza i najszkodliwsza dla umysłu dziecka" (BZg). Warto zauważyć, że umysłowość dziecka jest przedmiotem szczególnej uwagi autorów przedmów. Pozytywnie oceniają oni kształcenie, które prowadzi do rozwoju intelektualnego dziecka, np. „Umiejętnie i metodycznie pokierowane kształcenie władz umysłowych, rozwija je, zaostrza pojęcie, kształci myśl — słowem toruje drogę do **umysłowéj doskonałości**" (OPg); „Im bowiem prostsze początki, tém więcéj rękojmi dla **umysłowego rozwoju dziecka**" (JMg). Natomiast negatywnej ocenie podlega bezmyślna nauka gramatyki na pamięć, ponieważ „**stępia najszlachetniejsze władze umysłowe i napełnia takim do gramatyki wstrętem**, że i w dojrzalszych latach pozbyć się go trudno" (BZg), a także niedopasowanie wiedzy do możliwości intelektualnych dziecka: „Przenaglenie umysłu jego rzeczami abstrakcyjnemi i zbyt trudnemi powoduje **osłabienie działalności władz umysłowych**, a następnie, jeżeli nie na zawsze, to na czas spory hamuje wszelki postęp w rozwoju ducha" (OPg).

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

Do przyjęcia wartości dodatnich autorzy nakłaniają za pomocą predykatów: *powinien*, *trzeba*, *musi koniecznie*, *jest niezbędny*, np. „Każda nauka **powinna być przystępną** dla uczącéj się młodzi, tj. zastósowaną do wieku i pojętności, a tak stopniowo postępować powinna, jak stopniowo i naturalnie rozwijają się władze umysłowe i fizyczne młodych elewów" (OPg); „Dziecko **powinno słyszeć wyrazy dobrze wymawiane**, widzieć je prawidłowo napisane lub wydrukowane, wtedy nauczy się mówić i pisać bez błędów (JMs); „Aby dziecko umiało wyraz napisać, **trzeba mu pokazać**, jak ten wyraz wygląda napisany lub wydrukowany, wtedy zapamięta jego fizjonomię i pisać będzie **poprawnie**" (JMs); „Każde opracowanie piśmienne nauczyciel **musi koniecznie** przerobić z uczniem starannie i pracowicie" (JMs); „co **jest niezbędne** dla zaokrąglenia wiadomości o przymiotnikach jak i ze względu na znaczenie przysłówka w zdaniu" (JMs). Nie są to dyrektywy stanowcze, lecz postulatywne, ponieważ autorzy nie dysponują sankcją instytucjonalną. Sposób pouczania opiera się na propagowaniu pożądanych działań pedagogicznych. Rzadko poprzedzają oni wyrażenie oceny wskaźnikami subiektywności, typu: *sądzę że*, *wydaje mi się*, *że*, np. „opuszczam rozmyślnie wszystko co **uważam za mniej potrzebne** dla młodzieży żeńskiej" (KTs). August Jeske w takiej sytuacji ucieka się do metonimii: „*Mała stylistyka* tedy uważa za najpierwsze swoje zadanie dostarczyć dziecku mnóstwa pojęć i wyrazów" (JMs). W przykładzie tym ocena została wyrażona w presupozycji. Na podstawie wspólnej dla nadawcy i odbiorcy wiedzy czytający może konstatować, że według nadawcy dostarczenie dziecku wielu pojęć i wyrazów jest dobre.

Na koniec warto zauważyć, że występowanie wypowiedzi emocjonalnych, w których autorzy akcentują relację języka z wartościami narodowymi, a także ujawniają wartości odczuć psychicznych jest związane z porządkiem strukturalnym przedmowy[4]. Najczęściej znajdują się one w segmentach końcowych, w których nadawcy wyrażają prośbę o sprawiedliwy osąd pracy, np. „Oddając niniejszą w tym kierunku podjętą pracę pod sąd opinii publicznéj, przygotowany chętnie do przyjęcia krytyki: upraszam Szanownych Kolegów o udzielenie mi swych uwag, z którychbym mógł korzystać i — da Bóg — w drugim **nakładzie prawdziwie przysłużyć się ojczyźnie choć drobném ziarnem**, rzuconém na rolę ojczystéj pedagogii, oraz przyłożeniem ręki do krzewienia i pomyślnego rozwoju oświaty ludowéj" (OPg); wyrażają nadzieję na pozytywny odbiór dzieła, np. „**Szczęśliwą** czułabym się, gdyby praca moja odpowiedziała zamierzonemu celowi" (RGp); „Na tychto przykładach z dzieł najpierwszych naszych pisarzy zebranych **buduję moje nadzieje**, że pod ich osłoną rzucone drobniuchne ziarenko własnej pracy mojej wyda choć jeden kwiateczek, choć jeden plenny kłosek na ukochanej mi niwie, i że młodzi prawdę słów moich ukochają w pięknie, jakiem

[4] Elementem obligatoryjnym przedmowy jest wyjaśnienie celu pracy lub uzasadnienie powstania książki. Pozostałe składniki mają charakter fakultatywny. Do częstych segmentów tekstu należą: tytuł pracy, podpis autora, miejsce i data powstania książki, określenie jej adresata, omówienie zawartości dzieła (sposobu ujęcia materiału, metodyki pracy z dzieckiem, prezentacji problemów merytorycznych, struktury książki) oraz ocena książki i prośba do krytyków o jej sprawiedliwy osąd. Rzadziej spotyka się motto, polemikę z innymi autorami, wyrażenie nadziei autora na dobre przyjęcie książki, podziękowania i dedykację.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

ją odziewają mistrze naszego języka, a przez nie rzetelne dobro swe znajdą" (KTs), oraz podziękowania lub wdzięczność dla mentorów i nauczycieli: „Jeżeli zaś Bóg dobréj chęci da błogosławieństwo, — jeżeli pomoc moja ulży im w zawodzie tak trudnym zwykle w początkach, — to niech z téj pracy mojéj i pożytku dzieci, **cześć będzie pamięci Jachowicza, który dla mnie najlepszym był nauczycielem i wzorem**, bo praca jest moja — pomysły były jego" (KPw).

Podsumowanie

Na podstawie analizy przedmów do podręczników języka polskiego możemy odtworzyć obraz świata wartości pedagogów, wychowawców i gramatyków działających w szkolnictwie 2. poł. XIX w. W tekstach tych wartościowane są zwłaszcza te aspekty rzeczywistości, które dotyczą procesu nauczania języka polskiego (nauki, kształcenia, ćwiczeń, metod pracy, podręcznika), języka (gramatyki, zasad gramatycznych, kompetencji językowych), pracy nauczyciela — wychowawcy (jego działania z pożytkiem dla dziecka i kraju) oraz ucznia (jego rozwoju duchowego i umysłowego). Podłożem dla formułowanych ocen lub zaleceń jest przekonanie o wynikających z nich korzyściach dla dziecka. Wartościowanie łączy się w przedmowach z modalnością deontyczną.

W tle toczy się dyskusja w sprawie polityki językowej, o to, kto decyduje o zasadach ortografii i gramatyki, kryteriach rozstrzygania o nich, kto akceptuje, a kto odrzuca nowe zasady pisowni. Z lektury przedmów wynika, że autorzy cenili *Gramatykę języka polskiego* Antoniego Małeckiego wydaną we Lwowie w 1863 r. Władysław Lercel opisuje entuzjastyczne przyjęcie jego pracy: „Gdy roku 1863 Dr. A. Małecki, profesor w uniwersytecie lwowskim, »Gramatykę języka polskiego« przez Stany galicyjskie nagrodą uwieńczoną wydał z wielką radością kraj dzieło to powitał. Tysiąc egzemplarzy w krótkim czasie rozeszło się po kraju, a prawdziwi znawcy języka, jakoż jego rozwoju, jak naprzychylniéj wyrażali się o niém" (LGj).

Cenione przez autorów są też gramatyki Onufrego Kopczyńskiego (*Gramatyka dla szkół narodowych*, cz. 1–2, wydana w Warszawie w latach 1778–1783), ks. Franciszka Malinowskiego (*Krytyczny pogląd na zasady głosowni,* opublikowana w Poznaniu w 1863 r. i *Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego*, wydana także w Poznaniu w latach 1869–1870), Teodozego Sierocińskiego (*Gramatyka polska*, która ukazała się w r. 1839 w Warszawie), Feliksa Żochowskiego (*Mownia języka polskiego*, wydana w Warszawie w 1852 r.), Józefa Muczkowskiego (*Gramatyka języka polskiego*, opublikowana w Poznaniu w 1825 r.) oraz prace metodyczne Stanisława Jachowicza (*Pomysły do poznania zasad języka polskiego*, wydane w Warszawie w 1958 r.).

Sytuacja braku jednolitości norm ortograficznych podlega ocenie negatywnej (zasady, które są *stare i błędne*, *niezupełne lub sprzeczne*, *mylne i zwodnicze*). Podobnie ujemnie waloryzują twórcy spory naukowe, kazuistykę, czyli drobiazgowe rozstrzygnięcia normatywne, udziwnioną terminologię.

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

Istotną właściwością przedmów jest duża liczba wyrazów, w których element oceny nie jest obligatoryjny, ale wynika z przyjętych norm społecznych i kulturowych, stąd pozytywnie oceniane są doświadczenie, rozwój, oświata ludowa, ojczysta pedagogia itp.

Wprawdzie w przedmowach występują zarówno wartości podstawowe (moralne, poznawcze i estetyczne), jak i instrumentalne, jednak drugie z nich wyraźnie wysuwają się na plan pierwszy. Obligatoryjnie pomocniczy charakter mają wartości pożytku, praktyczności i pracy. To dzięki nim odbiorca (nie tylko zawodowy nauczyciel) jest w stanie osiągnąć sukces pedagogiczny. Można zatem stwierdzić, że idee okresu pozytywizmu warszawskiego znajdują odbicie w systemie wartości autorów prac. Wydaje się, że takie wartości jak: *pożytek dzieci*, *rozwój umysłowy dziecka*, *ćwiczenia i metody praktyczne* oraz określenia wartościujące: *odpowiedni*, *stosowny*, *poprawny* można uważać za właściwe dla grupy społeczno-zawodowej pedagogów, wychowawców i nauczycieli. Natomiast łączenie wartości języka z wartością narodu ma szerszy zasięg społeczny. Występuje w pracach autorów reprezentujących różne środowiska zawodowe; wśród nich znajdują się lekarze (Józef Dietel, Józef Majer, Franciszek Skobel), prawnicy (Józef Muczkowski) i duchowni (Jan N. Deszkiewicz). Wszyscy oni tworzyli podwaliny ruchu miłośniczego języka polskiego.

Wykaz skrótów

BZg — Boczyliński I., 1874, *Zasady gramatyki języka polskiego według najnowszych wyników nauki i wskazówek dydaktyki*, cz. 1. *Źródłosłów (etymologia)*, Warszawa: Księgarnia G. Sennewalda, http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=11847 (dostęp: 11.03.2019).

JMg — Jeske A., 1873, *Mała gramatyka języka polskiego dla dzieci*, wyd. 1., Warszawa: Księgarnia S. Arcta, http://zbc.uz.zgora.pl/dlibra/doccontent?id=27708 (dostęp: 31.01.2019).

JMs — Jeske A., 1897, *Mała stylistyka zawierająca materiały wskazówki metodyczne do pierwszych ćwiczeń w nauce języka polskiego dla dzieci od lat 9 do 12*, wyd. 4, Warszawa: nakładem M. Arcta, https://polona.pl/item/mala-stylistyka-zawierajaca-materyaly-i-wskazowki-metodyczne-do-pierwszych-cwiczen-w,ODQ5MTExODc/11/#info: metadata (dostęp: 31.01.2019).

KPw — Kamocka J., 1870, *Praktyczny wykład nauki języka polskiego, obejmujący źródłosłów, składnię i pisownię*, Warszawa: Księgarnia M. Glücksberga, http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=80442 (dostęp: 31.01.2019).

KTs — Kamocka J., 1875, *Teoryja Stylu Polskiego*, Warszawa: Gebethner i Wolff, http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=83922 (dostęp: 31.01.2019).

LGj — Lercel W., 1877, *Gramatyka języka polskiego dla użytku szkół elementarnych*, wyd. 3, Kraków: J.M. Himmelblau, https://polona.pl/item/gramatyka-jezyka-polskiego-dla-uzytku-szkol-elementarnych,ODI0NjAxMDE/16/#info:metadata (dostęp: 11.03.2019).

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

OPg — Olpiński F., 1872, *Praktyczna gramatyka języka polskiego*, Lwów: F. Olpiński, http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=11276 (dostęp: 11.03.2019).

OPn — Olpiński F., 1877, *Praktyczna nauka stylu: opracowana na zasadach logiki i psychologii: do użytku po szkołach ludowych i wydziałowych*, Lwów: M. Wolf, https://polona.pl/item/praktyczna-nauka-stylu-opracowana-na-zasadach-logiki-i-psychologii-do-uzytku-po,ODc0NjY1MjI/8/#info:metadata (dostęp: 11.03.2019).

RGp — Radońska T., 1883, *Gramatyka polska dla uczącej sie młodzieży w sposób łatwy i przystępny*, wyd. 2 przejrz. i popr. przez aut., Poznań: J.K. Żupański, http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=2292 (dostęp: 31.01.2019).

SMp — Skrzypiński P., 1889, *Mownictwo polskie z zastosowaniami we wszystkich swych częściach, obejmujące: rozbiór ogólny i szczegółowy, słowo rodnią, składnią i pisownią…*, wyd. 3, Warszawa: A. Pajewski, https://polona.pl/item/mownictwo-polskie-z-zastosowaniami-we-wszystkich-swych-czesciach-obejmujace-rozbior,ODk3NzUzODA/5/#info:metadata (dostęp: 31.01.2019).

Swa — Skrzypiński P., 1858, *Wykład abecadła polskiego jako wstęp do mowni polskiéj, dla użytku młodzieży*, Warszawa: Drukarnia J. Ungra, http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=578 (dostęp: 31.01.2019).

Literatura

Bartmiński J., 1991, *Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego*, w: J. Puzynina, J. Bartmiński (red.), „Język a Kultura", t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 197–209.

Bartmiński J., Mazurkiewicz-Brzozowska M. (red.), 1993, *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Borawski S., 2005, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, w: S. Borawski (red.), *Rozprawy o historii języka polskiego*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 13–61.

Chmielowski P., 1881, *Poezja w wychowaniu*, Wilno: Gebethner i Wolff, https://fbc.pionier.net.pl/details/nnsrTRh (dostęp: 31.01.2019).

Cybulski M., 2003, *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Estreicher K., 1874, *Lercel Władysław*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 2, Kraków: Wydanie Akademii Umiejętności, s. 578, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/? id=1398&offset=0&index=1 (dostęp: 31.01.2019).

Estreicher K., 1876, *Olpiński Filip*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 3, Kraków: Wydanie Akademii Umiejętności, s. 293, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=5085&offset=0&index=1 (dostęp: 31.01.2019).

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

Estreicher K., 1878a, *Radońska Teofila*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 4, Kraków: Wydanie Akademii Umiejętności, s. 12, https://www.estreicher. uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=7756&offset=0&index=1 (dostęp: 31.01.2019).

Estreicher K., 1878b, *Skrzypiński Piotr*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 4, Kraków: Wydanie Akademii Umiejętności, s. 273, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=10117&offset=0&index=4 (dostęp: 31.01.2019).

Estreicher K., 1961, *Boczyliński Ignacy*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 404, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=78434&offset=0&index=1 (dostęp: 31.01.2019).

Estreicher K., 1979, *Jeske Agust*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 12, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 404–410, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=72873&fileId=0406 (dostęp: 31.01.2019).

Estreicher K., 1987, *Kamocka Józefa*, w: K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 14, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 76–80, https://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/wpis/?id=40537&offset=0&index=2 (dostęp: 31.01.2019).

Ingarden R., 1970, *Czego nie wiemy o wartościach*, w: R. Ingarden (red.), *Studia z estetyki*, t. 3, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 220–257.

Jurewicz-Nowak M., 2019, *Kryterium estetyczne jako wyznacznik kształtowania wzorów językowych zachowań w „Teoryjej stylu polskiego" Józefy Kamockiej (XIX w.)*, w: M. Kaczor, M. Steciąg (red.), *Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2018: Estetyka językowa w komunikowaniu*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 125–136.

Klemensiewicz Z., 2002, *Historia języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Laskowska E., 1992, *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.

Lesiakowski A.P., 2014, *„Gramatyka języka polskiego większa" Antoniego Małeckiego na tle dziewiętnastowiecznych podręczników gramatycznych i ówczesnej polszczyzny*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Lewińska A., 2012, *Ojców mowę znać należy. Język elementarzy polskich wydawanych na Pomorzu Gdańskim w latach 1840–1920 jako narzędzie kształcenia i wychowania*, Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum.

Mayenowa M.R., 1986, *Józef Mroziński. Dzieła wszystkie*, t. 1, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Mucha D., 2012, *Poglądy pedagogiczne pozytywistów na wychowanie młodego pokolenia*, „Kultura i Wychowanie" 3, s. 30–41, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kultura_i_Wychowanie/Kultura_i_Wychowanie-r2012-t3/Kultura_i_Wychowanie-r2012-t3-s30-47/Kultura_i_Wychowanie-r2012-t3-s30-47.pdf (dostęp: 31.01.2019).

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

Orczyk A., 2008, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
Puzynina J., 1984, *Problemy aksjologiczne w językoznawstwie*, „Poradnik Językowy", z. 9–10, s. 539–556.
Puzynina J., 1989, *Jak pracować nad językiem wartości*, w: J. Bartmiński, J. Puzynina (red.), „Język a Kultura", t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 130–136.
Puzynina J., 1992, *Język wartości*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Rybicka-Nowacka H., 1990, *Dziewiętnastowieczni pionierzy językoznawstwa polskiego*, w: M. Basaj, S. Urbańczyk (red.), *Slawistyka na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 19–33.
Skarżyński M., 2001, *W kręgu gramatyk polskich XIX i XX wieku*, Kraków: Historia Iagellonica.
Skulski R., 1936, *Boczyliński Ignacy*, w: W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 179.
Tatarkiewicz T., 1978, *Pargea*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Urbańczyk S., 1968, *Językoznawstwo polskie pierwszej poł. XIX wieku*, w: S. Urbańczyk (red.), *Szkice z dziejów języka polskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 370–412.
Urbańczyk S., 1993, *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków: Secesja.
Wawrzykowska-Wierciochowa D., 1964–1965, *Kamocka Józefa*, w: E. Rostworowski (red.), *Polski słownik biograficzny*, t. 11, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 584–585.
Wroczyński R., 1996, *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo ŻAK.
Zagórski Z., 1981, *Studia nad rozwojem językoznawstwa polskiego od końca XVIII wieku do roku 1918 (ze szczególnym uwzględnieniem Wielopolski)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
Zgółka T., 1988, *Język wśród wartości*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Magdalena Jurewicz-Nowak

The axiological basis of the sender's language behaviour in the preface to the work popularizing knowledge about the Polish language in the XIX century

Summary. The subject of the article are values and valuation in preface to selected grammatical and stylistic textbooks intended for children and youth of the second half of the XIX century by Ignacy Boczyliński, August Jeske, Józefa Kamocka, Władysław Lecler, Filip Olpiński, Teofila Radońska and Piotr Skrzypiński. Similarly to other social phenomena, so does the human being perpetuates values in the language, thanks to which it is possible to analyze the language of value names as well as reconstruct the value system of a particular social group. The authors of the texts are combined by the type of ties resulting from the similarity of language interests and

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0

the work of the teacher and educator. The essential goal of their work is to popularize knowledge about the Polish language and to develop the skills of correct speaking and writing. The textbooks appeared after the January Uprising, between 1870 and 1889 in the area of three partitions. Cognitive values (e.g. *knowledge*, *understanding*) and pragmatic values (e.g. *utility*, *practicality*, *work*) are representative for them. The then educational programs under the influence of positivist ideas emphasized vocational training and the value of work. The process of teaching the Polish language is valued: the work of the teacher — educator and student, exercises, methods, textbooks, grammar, spelling, etc. The basis for formulated assessments or recommendations is the good of the child (mental development) and teacher (pedagogical success). Most often values are exposed in these passages, which perform the persuasive function (they express grades and cause a certain pressure on the reader).

Keywords: value, valuation, grammar and stylistic textbooks, language pedagogy, XIX century

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0